

**Бондарчук О. І.,
Соломіна Г. В.,
Удовицька О. В.**
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ДУХОВНО- МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

У статті розкрито психологічні проблеми готовності керівників загальноосвітніх навчальних закладів до впровадження навчальних дисциплін духовно-морального спрямування у навчальний процес. Висвітлено досвід їх розв'язання у системі післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: *духовність, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, навчальні дисципліни духовно-морального спрямування, післядипломна педагогічна освіта.*

Постановка проблеми

Вступ. Процес відродження незалежної демократичної України й інтеграції освіти в європейський освітній простір передбачає всебічне втілення в суспільство й індивідуальне життя цивілізаційних основ життєустрою як на засадах загальнолюдських цінностей, так і на засадах духовних, моральних, культурних традицій української нації. Це висуває нові вимоги до діяльності освітніх організацій, зокрема, загальноосвітніх навчальних закладів, покликаних створювати сприятливі умови для навчання, виховання, розвитку особистості майбутніх поколінь відповідно до запитів сьогодення. Одним із таких запитів є впровадження курсів духовно-морального спрямування у навчальний процес, що, зі свого боку, актуалізує готовність педагогічних працівників, насамперед, керівників закладів освіти, до такого виду діяльності.

Водночас аналіз діяльності керівників закладів освіти свідчить про недостатній рівень їхньої психологічної готовності до впровадження курсів духовно-морального спрямування у навчальний процес. Такий стан речей, на нашу думку, зумовлений відсутністю відповідної підготовки управлінців, що, зокрема, гальмує процес подолання загальної кризи цінностей у суспільстві засобами впровадження принципів християнської етики в навчальний процес.

Це й зумовило *мету* нашої роботи — розкрити психологічні проблеми готовності керівників загальноосвітніх навчальних закладів до впровадження курсів духовно-морального спрямування у навчальний процес та окреслити шляхи їх розв'язання у післядипломній педагогічній освіті управлінців.

Виклад основного матеріалу

Готовність керівників загальноосвітніх навчальних закладів до впровадження дисциплін духовно-морального спрямування у навчальний процес ми розглядаємо як скла-

дову їхньої загальної готовності до управлінської діяльності, що містить такі складові:

1) мотиваційну (комплекс мотивів, бажань, що зумовлюють прагнення управлінців забезпечувати впровадження дисциплін духовно-морального спрямування у навчальний процес, сприяти власному духовному збагачення та духовному збагаченню всіх суб'єктів навчально-виховного процесу);

2) когнітивну (сукупність знань щодо змісту дисциплін духовно-морального спрямування, оптимальних форм і методів їх впровадження у навчальний процес та відповідних управлінських дій);

3) операційну (сукупність управлінських умінь і навичок упровадження дисциплін духовно-морального спрямування у навчальний процес);

4) особистісну (наявність особистісних якостей, що забезпечують упровадження дисциплін духовно-морального спрямування у навчальний процес, зокрема — толерантності, духовності, високих морально-етичних якостей.

Дослідження особливостей розвитку цих складових у керівників загальноосвітніх навчальних закладів (далі — ЗНЗ) свідчить про недостатній рівень їх розвитку. У дослідженні взяли участь 482 керівника, що проходили підвищення кваліфікації в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» протягом 2008–2011 рр.

Так, досліджуючи особливості ставлення керівників шкіл до різних аспектів професійної діяльності та її вдосконалення за методикою незавершених речень [4], позитивне ставлення до духовного збагачення (*мотиваційна складова готовності*) було виявлено у 54,8% досліджуваних. 41,6% досліджуваних управлінців виявили невизначене ставлення, а 3,5% — навіть негативне, мотивуючи це браком часу та іншими проблемами.

Ці результати були підтверджені даними факторного аналізу особистісних характеристик, суб'єктивно значущих для керівників ЗНЗ (*особистісна складова готовності*), за яким було виокремлено 7 факторів, що охоплюють 78,2% сумарної дисперсії (табл. 1).

Перший фактор (22,4% сумарної дисперсії), який склали уявлення щодо значущості вміння знаходити позитивні моменти в теперішній час (0,887), усвідомленого ставлення до свого життєвого шляху (0,860), розуміння й прийняття інших (0,83), вчинковий характер взаємодії з іншими (0,703) тощо, було інтерпретовано нами як «суб'єктність».

До *другого фактору* (14,1% сумарної дисперсії) увійшли уявлення щодо важливості гуманістичних (0,846) і духовних цінностей (0,686), відповідального ставлення до дійсності (739) тощо. Відповідно його інтерпретовано як «духовність».

Третій фактор (12,1% сумарної дисперсії) становлять уявлення про значущість сприйняття довкілля як того, що забезпечує свободу пересування (0,742) водночас із самодостатністю, упевненістю у своїх силах (0,607), у той час, як на протилежному полюсі знаходиться усвідомлення значущості критики і самокритики (0,787), що дало підставу інтерпретувати його як «самодостатність».

Таблиця 1

Структура уявлень керівників ЗНЗ щодо значущості особистісного розвитку (за результатами факторного аналізу)

Фактори	Рівень значущості (кількість досліджуваних у %)		
	Низький	Середній	Високий
Суб'єктність	24,8	38,2	36,9
Духовність	32,3	26,2	41,5
Самодостатність	30,5	39,6	29,9
Професійне вдосконалення	20,2	53,0	26,8
Автентичність	30,5	29,5	40,0
Самооцінка	17,8	51,4	30,8
Проблемність світу	33,0	35,6	31,4

Четвертий фактор (9% сумарної дисперсії), до якого увійшли уявлення керівників ЗНЗ щодо значущості прагнення до професійного вдосконалення (0,85), творчості (0,718) в поєднанні з позитивним ставленням до себе як до керівника (0,63), було інтерпретовано як «професійне вдосконалення».

П'ятий фактор (8,2% сумарної дисперсії) становлять уявлення про значущість щирого вираження своїх почуттів (0,833) у поєднанні з визначеною стратегією життєдіяльності (0,638), що дало можливість визначити його як «автентичність».

Шостий фактор (6,5% сумарної дисперсії) становлять уявлення про значущість для особистісного розвитку адекватної самооцінки (0,886), відповідно цей фактор отримав назву «самооцінка».

Сьомий фактор (5,9% сумарної дисперсії), до якого увійшли уявлення про значущість бачення різноманітних проблем дійсності (0,77), зокрема своїх проблем як керівника, та бажання розв'язати їх (0,623), було інтерпретовано як «проблемність світу» [4].

Як впливає з даних, поданих у табл. 1, лише третина керівників має високий рівень усвідомлення значущості суб'єктності, духовності та інших факторів у контексті власного особистісного розвитку. Третина керівників має середній рівень такого усвідомлення, а третина — низький [4].

При цьому встановлено особливості прояву цих уявлень залежно від віку керівників ЗНЗ (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості значущості автентичності для особистісного розвитку керівників ЗНЗ залежно від віку

Група досліджуваних за віком	Рівень значущості духовності (кількість досліджуваних у %)		
	низький	середній	високий
До 35 років	34,1	35,2	30,8
35–44 роки	35,6	28,0	36,4
45–54 роки	34,3	8,1	57,6
55 років і більше	12,1	6,1	81,8

Як це показано у табл. 2, якщо високий рівень значущості духовності у керівників віком до 35 років виявлено лише у 30,8% досліджуваних, у керівників віком 35–44 роки — у 36,4%, у управлінців віком 45–54 роки — у 57,6%, то у керівників, що мають 55 років і більше, велику значущість духовності відзначають уже 81,8% досліджуваних ($p < 0,01$).

Цей досить тривожний факт для молодого покоління керівників ЗНЗ є, на нашу думку, наслідком девальвації цінностей, що відбуваються в нашій країні та потребує спеціальної уваги як з боку держави, так і з боку освітньої галузі та самих управлінців.

Щодо *когнітивної складової готовності* слід відзначити, насамперед, суттєвий брак знань керівників щодо концептуальних засад упровадження та змісту дисциплін духовно-морального спрямування. Так, як свідчать результати вхідного тестування, значна кількість керівників (резерву керівників) шкіл — слухачів курсів підвищення кваліфікації не орієнтується в існуючих навчальних програмах, що затверджені МОН України, не можуть проаналізувати їх. Як правило, педагогічні працівники називають одну програму, за якою працюють, навіть не знаючи про існування інших або ігноруючи їх. При цьому за відносної обізнаності щодо основних християнських принципів етики та моралі рівень знання їх першоджерела — Біблії — дуже низький.

Загалом, на даний момент є декілька базових програм дисциплін духовно-морального спрямування, затверджені МОН України до впровадження в навчальний процес. Це, по перше, програма «Християнська етика в українській культурі: програма для учнів 1–4 класів», яка розроблена в Київському міському педагогічному університеті ім. Б. Д. Грінченка (автори — Ігумен Лонгин (Чернуха) та Е. Белкіна) і рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11 — 4033 від 20.06.2007 р.) [9]. Викладання навчального предмету «Християнська етика в українській культурі» забезпечено навчально-методичним комплектом у складі навчальної програми для 1–4 класів, навчального посібника для молодших школярів, робочого зошита, методичного посібника для вчителя початкових класів, музичного супроводу CD-R. Програма структурована на три блоки: світоглядний, етичний та культурологічний. Програма 1 класу називається «Дорога Добра» і розкриває основні моральні вимоги до вчинку, до життя за правилами християнського сумління й чеснот, розуміння мудрого і доцільного влаштування світу, створеного Творцем. Протягом усього навчання дітям подаються зразки християнського служіння Богу та своєму ближньому, праці задля Батьківщини, на прикладах визначних діячів історії, культури. Курс другого класу називається «Дорога Милосердя» й спрямований на емоційний розвиток дітей, третього класу — «Дорога доброчинності» — носить більш практичний характер. Програма 4-го класу має назву «Дорога Мудрості». Матеріал цього курсу спрямований на розвиток у дітей розсудливості, спостережливості та поглибленого аналізу своїх моральних вчинків і їх наслідків.

На західній Україні більш поширеною є програма з християнської етики для учнів 1–11 класів, яка складалася поступово з 2006 по 2010 рік: Програма «Основи християнської етики для учнів 1–4, 7–11 класів», схвалена Міністерством освіти і науки України (протокол 1/II–6347 від 13 липня 2010 року) та «Програма з основ християнської етики для учнів 5–6 класів», схвалена Міністерством освіти і науки України (протокол № 8/1–2 від 29 червня 2006 року) [6]. Дана програма була створена колективом авторів

(В. Жуковський, О. Барщевський, А. Васьків та ін.), усього близько 20 осіб, серед яких кандидати та доктори історичних, філософських, педагогічних, філологічних, біблійних наук, викладачі вищих навчальних закладів, вчителі християнської етики тощо. Програма побудована за лінійно-концентричним принципом, який включає такі складові: 1) світоглядну, що сприяє цілісному світосприйманню, визначенню вихованцем власної добро-творчої життєвої позиції; 2) історико-культурологічну, що спирається на високі зразки християнської духовної культури і традиції; 3) науково-пізнавальну, що розширює шкільний навчальний матеріал в етично-естетичному просторі. Крім загальнодидактичних принципів у процесі навчання основ християнської етики за даною програмою використовуються спеціальні принципи: принцип теоцентризму; біблійної основи навчання; міжконфесійності; толерантності до релігійних відмінностей і особливостей; добровільності у виборі предмету тощо.

По-третє, створено програму: «Біблійна історія та християнська етика: Програма факульт. курсу для учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів», яку схвалено науково-метод. радою Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (Протокол №13 від 26 травня 2005 р.) і дозволено МОН України для використання у навчально-виховному процесі ЗНЗ Київської області (Лист № 14/18. 1–1006 від 13.12.2005) [2]. Складено колективом авторів, більшість з яких є представниками Української православної церкви, співробітниками Полтавської Місіонерської Духовної семінарії. Мета програми, як це визначили автори, полягає у збагаченні дітей духовно-етичними знаннями, у відродженні життєстверджуючого мислення та набутті вчинкового досвіду на основі християнського віровчення, досвіду тисячолітньої традиції християнства в Україні.

Крім того, розроблено навчальну програму «Етика: духовні засади» 1–11 кл. (автори — В. Хайруліна, Л. Євсюкова, Л. Кристальна, Український колеж м. Києва) [5]. Метою навчальної дисципліни автори визнали право вибору певного курсу духовно-морального спрямування («Етика: духовні засади», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики» тощо) з метою особистісного удосконалення, відповідно до світоглядних переконань учнів та їхніх батьків; постійне сприяння формуванню цілісної, духовно стійкої особистості, світовідчуття та світогляд якої ґрунтуються на засадах християнства, толерантному ставленні до інших релігій і, таким чином, захищені від етичного нігілізму; системне творення відповідних умов для формування в учнів зрілого, особистісного ставлення до фундаментальних проблем людського існування, цінностей як смислових універсалій (В. Франкл [10]), а не абстрактних утворень, ненав'язлива, духовно обґрунтована допомога у визначенні ціннісних орієнтирів, мети, цілей, сенсу життя; широке залучення учнів до виявлення духовних та інтелектуальних прагнень, емоційних проявів особистості, осмислених у нерозривному взаємозв'язку; утвердження особистісної гармонії, витоки якої у духовній спадщині українського народу (у тому числі — християнської), традиціях навчальних закладів України, глибинних пластах української освіти й культури, творчості видатного українського педагога В. О. Сухомлинського тощо.

Водночас, попри достатнє навчально-методичне забезпечення, викликає стурбованість рівень *операційної складової готовності* керівників до впровадження дис-

циплін духовно-морального спрямування у навчальний процес. Навіть за високої духовності та прагнення впровадити дану дисципліну, керівники часто не враховують ряд психологічних ефектів, що можуть утруднити усвідомлення власних бажань суб'єктів навчально-виховного процесу. Зокрема, широко відомий в експериментальній психології ефект Пігмаліона або Розенталя, за яким авторитетна для інших осіб людина може нав'язати їм власні уявлення про ті та інші явища [3]. Наприклад, розповідаючи учням про створення світу Богом в порівнянні з еволюційною теорією, вчитель може несвідомо підштовхнути дитину до «правильного» з точки зору вчителя вибору, вірячи, що надає дитині альтернативу.

По-друге, як показує практика, педагогічні працівники не завжди здатні запроваджувати дисципліни морально-духовного спрямування з урахуванням наявності в учнів різних релігійних поглядів. Серйозною проблемою при цьому є недостатній рівень толерантності освітян до представників тих релігійних уподобань, що є відмінними від їхніх власних.

Отже, існує об'єктивна потреба в сприянні розвитку готовності керівників загальноосвітніх навчальних закладів до впровадження дисциплін духовно-морального спрямування у навчання та виховання прийдешніх поколінь.

Особливе місце в цьому процесі належить системі післядипломної педагогічної освіти, оскільки вона за своїм призначенням фактично забезпечує перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців, є інструментом перебудови системи освіти і, відповідно, соціальних перетворень на якісно новому рівні [8]. Саме в системі післядипломної педагогічної освіти, враховуючи специфіку контингенту слухачів, можливе створення певного соціального середовища [2; 4], в якому, спираючись на професійний досвід освітян, можливо ініціювати професійний і особистісний розвиток, розвиток готовності до професійної діяльності загалом і до упровадження курсів духовно-морального спрямування, зокрема.

Піонером у цій галузі можна вважати ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», на базі якого у 2011 р. відповідно до листа МОН № 1/9 871 від 02.12.2010 р. «Про навчання методистів обласного та районного рівнів для підготовки каскадним методом учителів з варіативної складової навчального плану» розпочато підвищення кваліфікації педагогічних працівників різних категорій з питань упровадження дисциплін духовно-морального спрямування в навчальний процес. Підготовка здійснюється як за очною, так і очно-дистанційною формою навчання на основі компетентнісного підходу [7].

При складанні навчального плану ми виходили з того, що основними компетентностями педагогічних працівників з питань упровадження курсів духовно-морального спрямування є:

1) *організаційно-правова компетентність*: здатність до упровадження християнської етики в навчальний процес, керуючись нормативно-правовими документами, організаційними можливостями навчального закладу, необхідністю забезпечення професійного вдосконалення кожного педагога; підвищенням рівня його загальної культури та розвитку моральних якостей;

2) *соціально-комунікативна компетентність*: здатність здійснювати ефективне ділове спілкування, забезпечувати оптимальні соціально-психологічні умови діяльності учасників навчально-виховного процесу; налагодження взаємодії педагогічних працівників освітнього закладу з відділами освіти, їх керівниками, соціальною службою, іншими організаціями, причетними до впровадження основ християнської етики в навчальний процес;

3) *рефлексивно-регулятивна компетентність*: володіти методами, прийомами та засобами організації, регулювання та стимулювання діяльності педагогічних працівників і власної професійної діяльності щодо впровадження християнської етики в навчальний процес; попередження професійного стресу, професійної деформації особистості та професійного «вигорання» педагогів, уміння здійснювати ефективну професійну діяльність в умовах змін;

4) *науково-методична компетентність*: оцінювати професійну компетентність та сприяти професійному вдосконаленню педагогічних працівників, виявляти ефективність їхньої діяльності; виявляти та узагальнювати передовий педагогічний досвід з питань упровадження християнської етики в навчальний процес; розробляти, рецензувати та готувати до видання відповідні науково-методичні матеріали.

5) *професійно-фахова компетентність* володіти сучасними формами та методами викладання дисциплін духовно-морального спрямування, сприяти всебічному розвитку особистості всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, їхньої рефлексивності, толерантності, здатності до співпраці, мотивації духовно-морального розвитку;

6) *інформаційно-комунікаційна компетентність*: володіти сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями у професійній діяльності з проблем упровадження основ християнської етики в навчальний процес створювати банк даних щодо особливостей упровадження християнської етики в навчальний процес, готувати навчально-методичні матеріали, здійснювати інформаційний пошук за допомогою сучасних комп'ютерних програм.

Відповідно компетентностей складено навчально-тематичний план з 4 модулів, кожен з яких містить найбільш важливі теми занять загальним обсягом 210 годин. Перший модуль «Соціально-правові основи діяльності педагогічних працівників з питань упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес» (32 год.) спрямований на висвітлення соціального значення впровадження курсів духовно-морального спрямування у навчально-виховний процес у контексті аналізу професійних цінностей освітян, а також нормативно-правового забезпечення діяльності педагогічних працівників з питань упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес.

Другий модуль «Науково-методична компетентність педагогічних працівників з питань упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес» (43 год.) розкриває питання науково-методичного забезпечення упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес, а також психологічних проблем професійного вдосконалення педагогічних працівників у контексті упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес.

У третьому модулі «Професійно-фахова компетентність педагогічних працівників з питань упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес» (114 год.) розкрито психолого-педагогічні організації роботи педагогічних працівників з питань упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес, особливості відображення принципів християнської етики в навчально-виховному процесі, попередження конфліктів в освітній організації у контексті впровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес, особливості використання інтерактивних форм і методів навчання у процесі викладання курсів духовно-морального спрямування та ін.

Четвертий модуль «Інформаційно-комунікаційна компетентність педагогічних працівників з питань упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес» (21 год) розкриває основи практичної роботи у віртуальному середовищі, Інтернет-технології та можливості їх використання у процесі впровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес тощо.

До проведення курсів залучаються провідні фахівці Університету та практики — педагоги, що мають досвід успішного викладання курсів духовно-морального спрямування. Наприклад, такі, як вчителька спеціалізованої ЗОШ I–III ст. № 5 в м. Бровари О. Синяк, вчитель-методист СЗШ № 218 м. Києва С. Степура, вчитель початкових класів спеціалізованої школи № 301 м. Києва Л. Кохана та ін., що проводили майстер-класи та відкриті заняття з християнської етики для слухачів курсів. Особливо хотілося б відмітити активну участь в організації курсів РНМЦ Деснянського району м. Києва і особисто його директора Г. Сербу та методиста Г. Красікову, за сприяння яких слухачі курсів мали можливість не тільки ознайомитись з досвідом роботи РНМЦ щодо упровадження курсів духовно-морального спрямування в навчальний процес під час виїзного заняття, але й взяти участь в науково-практичній конференції «Виховання підростаючого покоління в світлі християнських моральних цінностей через українську культуру при взаємодії сім'ї та школи».

Аналіз результатів підвищення кваліфікації освітян за такого підходу свідчить про позитивну динаміку у розвитку їхньої психологічної готовності до впровадження дисциплін духовно-морального спрямування у навчальний процес.

Висновки

Констатовано психологічні проблеми готовності керівників загальноосвітніх навчальних закладів до впровадження курсів духовно-морального спрямування у навчальний процес: 1) недостатню орієнтацію частини управлінців на власне духовне збагачення, та духовне збагачення всіх суб'єктів навчально-виховного процесу; 2) недостатній рівень знань, умінь, навичок щодо змісту курсів духовно-морального спрямування, безпосередньо принципів християнської етики, відмінностей ролей школи та церкви у вихованні моральності в учнів; 3) недостатній розвиток толерантності, усвідомлення значущості духовності для розвитку особистості всіх суб'єктів навчально-виховного процесу як необхідної умови забезпечення ефективної діяльності закладів освіти.

Розв'язання цих проблем потребує організації спеціального навчання педагогічних працівників, яке можна здійснити в умовах очно-дистанційної форми післядипломної педагогічної освіти на засадах компетентнісного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2006. — 272 с.
2. Біблійна історія та християнська етика: програма факульт. курсу для учнів 1–11 кл. загальноосв. навч. закл. — Біла Церква, 2006. — 20 с.
3. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у процесі професійної діяльності: моногр. / О. І. Бондарчук. — К. : Наук. світ, 2008. — 318 с.
4. Бондарчук О. І. Експериментальна психологія: курс лекцій / О. І. Бондарчук. — К. : МАУП, 2003. — 119 с.
5. Етика: духовні засади: програма для 1–11 кл. / В. М. Хайруліна, Л. С. Євсюкова, Л. О. Крисальна. — К., 2006. — Режим доступу : <http://copy.yandex.net/?fmode=envelope&url=http%3A%2F%2Fyujnoukrainsk.mk.ua%2Fuserfi>
6. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи християнської етики. 1–11 класи. — Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2010. — 160 с.
7. Національний освітній глосарій: вища освіта; за ред. Д. В. Табачника, В. Г. Кременя : — Режим доступу: <http://www.tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/informacijno-analitychni-materialy/520-nacionalnij-osvitnij-glosarij-vishha-osvita.html>
8. Олійник В. Українська модель функціонування і розвитку системи післядипломної педагогічної освіти / В. В. Олійник // Післядипломна освіта в Україні. — 2004. — № 2. — С. 5–12.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл ; пер. с нем., англ. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуши, Е. В. Эйдмана. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с. — (Библиотека зарубежной психологии).
10. Християнська етика в українській культурі: програма для учнів 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів. — К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2007. — 30 с.

**Бондарчук О. І.,
Соломина Г. В.,
Удовицкая О. В.**

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГОТОВНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ К ВНЕДРЕНИЮ УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИН ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО НАПРАВЛЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС

В статье раскрыты психологические проблемы готовности руководителей общеобразовательных учебных заведений к внедрению учебных дисциплин духовно-нравственного направления в учебный процесс. Освещен опыт их решения в системе последипломного педагогического образования.

Ключевые слова: *духовность, руководителей общеобразовательных учебных заведений, учебные дисциплины духовно-нравственного направления, последипломное педагогическое образование.*

*Bondarchuk O. I.
Solomina H. V.
Udovytska O. V.*

**THE PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SCHOOL PRINCIPAL'S
READINESS TO INTRODUCTION OF SPIRITUALITY
AND MORAL DIRECTION' EDUCATIONAL COURSES
OF AT THE LEARNING PROCESS**

The article deals with the psychological problems of school principal's readiness to introduction of spirituality and moral direction' educational courses of at the learning process. It covers the experience of their solution in system of postgraduate pedagogical education.

Key words: *spirituality, school principals, spirituality and moral direction' educational courses, postgraduate pedagogical education*